

УДК 81'42

UDC 81'42

МЕТАФАРЫ ЎНУТРАНАГА СВЕТУ ЧАЛАВЕКА Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ

METAPHORS OF HUMAN INNER WORLD IN ARTISTIC TEXTS

В. Ю. Шыманская,

*кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры англійскай мовы
эканамічных спецыяльнасцей
факультэта міжнародных адносін БДУ*

O. Shymanskaya,

*Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of English
for Economics, Faculty of International
Relations, Belarusian State University*

Паступіў у рэдакцыю 12.04.16.

Received on 12.04.16.

У артыкуле на аснове выбаркі з праявічых і паэтычных мастацкіх тэкстаў на беларускай, рускай і англійскай мовах аналізуецца асаблівасці метафар унутранага свету чалавека. Вызначаецца спецыфіка чытацкага ўспрымання і інтэрпрэтацыі метафар у мастацкім тэксце, звяртаецца ўвага на лексіка-семантычныя і стылістычныя трансфармацыі ў працэсе іх перакладу. У артыкуле разглядаюцца пытанні семантычнай валентнасці мастацкіх вобразаў і межы магчымай полісеміі, тлумачыцца неабмежаванасць сферы матывацыі мастацкіх вобразаў у параўнанні са сферай моўных адзінак, робяцца высновы адносна шляхоў узнікнення мастацкіх метафар і ступені іх адпаведнасці агульнапрынятым моўным метафарычным мадэлям. Аўтар прыходзіць да высновы, што вызначэнне чытачом вобразаў крыніцы і мэты метафарычнага пераносу ажыццяўляецца на аснове ўнутраных (мастацкіх) і знешніх (моўных і канцэптуальных) фактараў, з прыярытэтам першых.

Ключавыя словы: метафара; метафарычная мадэль; мастацкая метафара; моўная метафара; крыніца матывацыі; мэта матывацыі; полісемія; алюзія; інтэрпрэтацыя.

The article provides a thorough analysis of human inner world metaphors, based on excerpts from prose and poetic literary texts in Belarusian, Russian and English. The author manifests some specific features of a reader's perception and interpretation of metaphors in literary texts. Particular attention is drawn to the lexical-semantic and stylistic transformations in the process of translation. The article claims to answer the questions related to the semantic valence of artistic images and borders of possible polysemy. The unlimited nature of artistic metaphors source domain is proved to exist opposing the limited one of the conventional metaphor. The conclusions on the sources of artistic metaphors and the degree of their compliance with conventional metaphorical models are made. A reader's decision about the source and target domains is claimed to be made on the basis of internal (artistic) and external (linguistic and conceptual) factors, with the priority of the first.

Keywords: metaphor; metaphoric model; novel metaphor; conventional metaphor; source domain; target domain; polysemy; allusion; interpretation.

Уводзіны. На сучасным этапе, калі механізмы ўзнікнення і інтэрпрэтацыі сродкаў стварэння мастацкага вобраза знаходзяцца ў цэнтры увагі даследчыкаў, асаблівую актуальнасць набывае аналіз аўтарскіх метафар як элементаў мастацкага тэксту, з аднаго боку, і сістэмы мовы – з другога.

Паняцце «ўнутраны свет чалавека» распрацоўвалася Б. Ананьевым, які лічыў, што ўнутраны свет асобы поруч з яе інтраіндывідуальнай структурай і арганізацыяй уласціваасцей вызначаецца разнастайнасцю сувязей асобы з грамадствам у цэлым і асобнымі сацыяльнымі групамі ў прыватнасці. Паводле Б. Ананьева, ўнутраны свет чалавека разам з адлюстраваннем рэчаіснасці з'яўляецца складнікам свядомасці. Ва ўнутраным свеце адбываецца пэўная работа, якая затым экстэрыярызуецца ў працэсе дзейнасці [1, с. 274–281].

Сістэматызацыя моўных метафар і патэнцыяльных моўных метафар, якія выкарыстоўваюцца для рэпрэзентацыі ўнутранага свету чалавека ў мове [2], дазволіла выявіць шэраг кагнітыўных мадэляў ўнутранага свету чалавека і стала падставай для абгрунтавання актуальнасці далейшага даследавання «сферы бліжэйшага развіцця» метафарыкону беларускай мовы. Таму мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца вызначэнне асноўных асаблівасцей успрымання метафар ўнутранага свету чалавека ў мастацкім тэксце на аснове выбаркі з беларускай, рускай і англійскай моў, а таксама вызначэнне спецыфікі выбару перакладчыцкіх трансфармацый і ацэнка прадуктыўнасці аказіональных метафар для ўзуальнага пласта мовы.

Вылучэнне разнастайных тыпаў метафар ажыццяўлялася ў шматлікіх лінгвістычных і літаратуразнаўчых працах айчынных і замеж-

ных аўтараў (В. Старычонак, В. Ляшчынская, Н. Паўловіч, Дж. Аверыл, Ю. Абрэян, З. Кавечыц, Г. Залізняк, Г. Склярэўская, В. Тэлія і інш.), якія класіфікавалі метафары пры дапамозе функцыянальнага, вобразна-эматыўнага, структурнага, кагнітыўнага і комплекснага падыходу. Пры даволі грунтоўным разглядзе метадалагічнага аспекту трансфармацыі аказіянальных метафар у моўныя і адрозненныя мастацкай і моўнай метафары, даследаванне корпусу метафар унутранага свету чалавека на базе беларускай мовы, а тым больш у супастаўляльным плане, не было выканана.

Асноўная частка. Прадметам нашага даследавання з'яўляюцца метафары ўнутранага свету чалавека ў мастацкім тэксце. Матэрыял даследавання – слоўнікі метафар і мастацкія тэксты на беларускай, рускай і англійскай мовах. Аналіз метафар унутранага свету чалавека бачыцца неабходным па дзвюх прычынах: па-першае, лексіка любой мовы, якая называе ці характарызуе псіхалагічныя з'явы, пераважна метафарычная. Так, вытворнасць адчуваецца ў неметафарычных на сучасным этапе субстантывах *настрой, стан, пачуццё*, а таксама і *emotion* успрымаецца ў сувязі з *motion* (параўн. з лац. *ēmoveo, ēmōtum*). Слова *гнеў, гнев* і *anger* узыходзяць да агульнага *ignis* – 'агонь', якое яшчэ ў старажытнасці мела пераноснае значэнне 'страсць' [2, с. 13]. Па-другое, адной з асноўных крыніц пашырэння метафарыкону літаратурнай мовы з'яўляюцца аўтарскія метафары. Так, метафары *шкарлупінне няпраўды, роў желаний, volcano of resentment* 'вулкан расчаравання', якія раней былі аўтарскімі, аказіянальнымі, зараз узуальна зафіксаваныя.

Сістэматызуючы метафары ў мастацкім тэксце, мы задаем пытанне: якія вобразы могуць з'яўляцца асновай для метафар унутранага свету чалавека? Вынікі даследавання паказваюць, што метафарычны вобраз псіхалогіі чалавека можа стварацца на аснове перасэнсавання субстантываў любой семантычнай сферы: *Разразаючы смутку тугую жарстэву, Я брыду да Цябе, мой Агонь!* (Я. Лайкоў). *В крещенски голубую прорубь / Мелькнул души молочный голубь* (М. Кузьмін). *Love is a dunghill ... and I'm the cock that gets on it to crow* (E. Hemingway). *'Каханне – гэта куча гною, я ж пеўнем кукарэкаю на ёй.'*

Акрамя таго, што любы субстантыў патэнцыяльна можа быць ужыты ў метафарычным значэнні, кожны асобны субстантыў валодае неабмежаванай валентнасцю ў мастацкім тэксце. Гэта значыць, што ў адрозненне ад агульнапрынятай мовы, дзе метафарам уласцівы пераважна намінацыйная і камунікатыўная функцыі, у мастацкім стылі, дзе прыярытэт належыць эмацыянальна-эстэтычнай функцыі [3], зыход-

нае значэнне з'яўляецца толькі адпраўной кропкай творчай думкі аўтара, якая можа пайсці ў любы кірунку.

Так, слова *бездань* можа метафарычна абазначаць: вялікую колькасць чаго-небудзь (*бездань найтанчэйшых пачуццяў*), прынцыповыя разыходжанні паміж людзьмі, поглядамі (*бездань між намі ляжыць*), стан разгубленасці і адчаю (*у бездані пакуты*), а таксама характарызаваць позірк, вочы (*у бездані вачэй святло*).

Трэцяя адметная рыса метафар унутранага свету чалавека ў мастацкім тэксце, якая выяўляецца і ў агульнапрынятай мове, – гэта магчымасць выражэння аднаго сэнсу рознымі спосабамі. Разважаючы пра «эйдас» (нязменны сутнасны сэнс) кожнай з'явы, А. Лосеў прыходзіць да высновы, што меркаваць пра рэчы і з'явы мы можам толькі спазнаўшы іх у той ці іншай ступені, «прапусціўшы» праз сябе [4, с. 176–177]. Працэс нараджэння метафары ёсць бясконцыя латокі энергій выражэння сутнасці, якія могуць быць падобнымі і дыяметральна супрацьлеглымі не толькі для розных людзей, але і для аднаго чалавека.

На першы погляд, паміж словамі *нітка, палёт, крамолы, чарвяк, шматок, ястраб* няма нічога агульнага, аднак усе яны ў розных кантэкстах могуць ужывацца для стварэння мастацкага вобразу чалавечай думкі: *Думкі паўзуць шэрай, блытанай ніткай* (М. Лынькоў). *Якія тут бясконцыя прасторы / і для ўспамінаў, і палёту дум!* (Максім Танк). *Паколькі вы не ўбачылі ў маёй прамове ніякай крамолы, я буду гаварыць далей* (М. Лынькоў). *Чарвяк цікаўнасці не даваў жонцы спакою* (У. Дамашэвіч). *Бязладныя шматкі думак і нейкія выкручаныя словы* (Н. Перкін). *Сігае ястраб думкі праз гушчары над зброснелаю зацішшу заток* (Р. Барадулін).

Шчасце можа таксама апісвацца мноствам супрацьлеглых метафар: *плод счасця, роза прекрасная, обруч золотой, луч счасця, светоч счасця яркай, дверь счасця, прывіденье, страна обетованная, лёт безумных троек тихий, клад заколдованный, гроши, ярмо, обломки, источник бед, хранитель тайный, головокруженье*. Самае галоўнае пачуццё – каханне – знаходзіць метафарычнае адлюстраванне ў мностве супярэчлівых вобразаў: *Love is a sour delight, a sugar'd grief, A living death, an ever-dying life; A breach of Reason's law, a secret thief, a sea of tears, an everlasting strife; A bait of fools, a scrouge of noble wits, A deadly wound, a shot which ever hits* (Th. Watson). *'Каханне – гэта горыч мёду, салодкі боль, смерць даўжынёй у жыццё, цуд, што прычыць бытнасці прыроды, таемны злодзеі, акіян пакут, бясконцы бой, прынада для дурных, разумным боль і страх, ён куля*

навылёт, пякучае лязо ў грудзях.' Як сведчаць прыклады, кожны феномен псіхалогіі чалавека можа мець бясконцае мноства энергій выразнення, а кожнае метафарычнае значэнне можа суадносіцца са мноствам разнастайных з'яў.

Узнікае пытанне: як і чаму мы разумеем метафару ў мастацкім тэксце, нягледзячы на такі дыяпазон значэнняў? Не адхіляючыся ў тэарэтычны разважанні пра механізмы кадзіравання, дэкадзіравання і рэпрэзентацыі плану зместу ў плане выразнення, можна канстатаваць наяўнасць двух шляхоў разумення і інтэрпрэтацыі метафары.

Першы шлях – успрыманне метафары як мастацкага вобраза, перажыванне і пераасэнсаванне яго ў душы і свядомасці чытача. У такім выпадку ўнутраны сэнс мастацкага вобраза становіцца здабыткам і часткай асабістага перажывання яго інтэрпрэтатара і залежыць як ад задумы аўтара, кантэксту, так і ад літаратурнага і эмацыянальнага вопыту чытача, яго настрою ў момант чытання твора. Двухпланавасць уяўленняў дапамагае, з аднаго боку, зразумець, што хацеў сказаць аўтар, і з другога – выклікаць у чытача пэўныя перажыванні і настрой.

Напрыклад, інтэрпрэтацыя мастацкай метафары У. Маякоўскага абавязкова выклікае ўяўленне рэальных вобразаў, якія будуць скіроўваць думкі і эмоцыі чытача ў сугучным аўтарскаму настрою напрамку: *Моих желаний разнузданной орде / Не хватит золота всех Калифорний (В. Маяковский)*. Мастацкая метафара *The balloon of the mind ... bellies and drags in the wind (W. Yeats)* 'паветраны шарык свядомасці трапеча пад подыхам ветру' стварае высокавобразны малюнак, які немагчыма перафразіраваць у неметафарычнае выказванне. Суб'ектыўна можа прадставіць чалавечы розум як няўстойлівы, схільны да ўплываў і перамен, аднак іншы чытач убачыць у мастацкім вобразе Ітса нешта зусім адрознае.

Другі шлях інтэрпрэтацыі аўтарскай метафары – гэта разуменне метафары як моўнай адзінкі, што магчыма, калі супастаўленне паміж азначаемым і азначаючым з'яўляецца традыцыйным. У гэтым сэнсе мы зноў вяртаемся да метафарычных мадэляў, або парадыгм вобразаў. Парадыгмы вобразаў – гэта не толькі канстатацыя існуючых метафар, фіксацыя ў скарачаным выглядзе пары «азначаемае і азначаючае», але і мадэлі інтэрпрэтацыі неведомых, новых вобразаў па аналогіі з вядомымі [5].

Вынікі даследавання патэнцыяльных моўных аўтарскіх метафар і супастаўленне іх з моўнымі метафарамі, класіфікаванымі паводле першаснага значэння, паказалі агульнасць метафарычнага мадэлявання ўнутранага свету чалавека ў агульнапрынятай мове і ў мастацкім тэксце [1, с. 89–92]. Такія метафа-

ры неабходна адрозніваць ад мастацкіх метафар, якія немагчыма перафразіраваць у неметафарычнае выказванне і інтэрпрэтацыя якіх з'яўляецца ў большай ступені суб'ектыўнай.

Існуе некалькі шляхоў узнікнення аўтарскіх метафар: марфемна-марфалагічнае вар'іраванне, семантычнае ўзбагачэнне існуючай метафары, ужыванне сіноніма (таксама гіпоніма ці гіпероніма) моўнай метафары і інш. Марфемна-марфалагічнае вар'іраванне не закранае семантычную структуру слова, але з'яўляецца адным са спосабаў стварэння новых метафар: *патаемныя схованкі памяці (А. Савіцкі), души сиреневая цветъ (С. Есенин), butterfly in my stomach (J. Lennon)* *поле матылькоў у жываце'* – адпаведныя ўзвальныя метафары *сховань, цвет, butterflies*.

Семантычнае ўзбагачэнне існуючай метафары заключаецца ў актуалізацыі асобных сем і іх замацаванні як значэнняў дадзенага слова, прычым семы могуць быць як уключанымі ў семантычную структуру полісеманта, так і асацыятыўна замацаванымі за ёй: *рака тугі, сверб крыўды, родник душевный, a bubble of joy 'бурбалкі весялосці', face full of cloudiness 'твар, зацягнуты смугой'*.

Найбольш цікавым для вывучэння з'яўляецца метафарычнае мадэляванне па прадуктыўных мадэлях, якое заключаецца ў суаднясенні метафарычнага значэння з відавым ці родавым паняццем (*вуж страху, рубцы на живой души, вран зависти, the bruise on one's nerves 'сіняк на нервах', the tramroad of passion 'трамвайныя пуці страсці'*) або ўжываннем сіноніма моўнай метафары (*адліга на души, цуглі для сэрца, бурун наджд и ожиданий, окрошка мыслей несовместимых, the cold breeze of misanthropy 'халодны брыз мізантропіі', the great cyclone of feelings 'вялізны цыклон пачуццяў'*).

Так, ужыванне гіпоніма (у дадзеным выпадку, уласнага імя) моўнай метафары *peak* стварае жывы і зразумелы вобраз высокамаральных якасцей: *Wither have sunk / The Himalayas of character, / The peaks of thought? (Th. Dreiser)*. 'Куды зніклі (даслоўна – патанулі) Гімалаі характару, вяршыні думкі?' Патэнцыяльныя моўныя метафары, або аўтарскія метафары, якія адпавядаюць прадуктыўным моўным мадэлям, падрабязна апісаны ў даследаванні аўтара [2, с. 81–92].

Існуе шэраг метафар «рэпрадуктыўнага» характару, гэта значыць такіх, якія не ствараюцца аўтарам непасрэдна, але з'яўляюцца вынікам пераасэнсавання ўжо існуючай метафары – развіцця фразеалагічна абумоўленага значэння, выкарыстання вобразаў мастацкіх твораў, «ажыўлення» моўнай метафары. Развіццё фразеалагічна абумоўленага значэння,

якое ў некаторай ступені можна лічыць відам метафарычнага мадэлявання, даволі часта спалучаецца з метафарычным разгортваннем яго кампанентаў, якія могуць набываць новыя сэнсавыя адценні: *Каб з галоў іх вецер / Выдзьмуў, вымеў смецце: / Бруднае, Паскуднае, / Не сваё – прыблуднае (Н. Гілевіч)*. У гэтых радках метафара заснавана на дзвюх метафарах-фразеалагізмах – *вецер у галаве і смецце ў галаве*, якія пераасэнсоўваюцца паэтам і ўзбагачаюцца новымі эмацыянальна-ацэначнымі характарыстыкамі.

У радках Г. Ахматавай мастацкая метафара *камень воспоминания* ўспрымаецца як пераасэнсаванне метафары *камень на серце*, што дапамагае яе інтэрпрэтаваць: *Как белый камень в глубине колодца, / Лежит во мне одно воспоминанье (А. Ахматова)*. Заўважым, што ў дадзеным прыкладзе спалучаюцца два значэнні – ‘цяжкасць’ (камень) і ‘прыхаванасць’ (у глыбіні).

Сэнсавую сувязь з фразеалагізмам мае наступная метафара: *Yet, in this captious and intenable sieve / I still pour in the waters of my love (W. Shakespeare)*. ‘*І гэтым велізарным сітам / свайго кахання чэрпаю ваду*’. Вобраз *вады ў рэшаце* характэрны для парэміялогіі многіх народаў, аднак у У. Шэкспіра ён набывае новае асэнсаванне: з аднаго боку, паэт не ўжывае прымаўку цалкам, за кошт чаго яе структура разбураецца, але ўжывае яе кампаненты, прычым насычае іх метафарычным значэннем: *waters of my love* ‘*вада майго кахання*’.

У мастацкім стылі даволі часта сустракаюцца метафары, заснаваныя на Евангельскіх вобразах. Метафара *бісер слоў* з’яўляецца алюзіяй да прытчы пра мятанне бісеру, прычым у аўтарскіх радках ужываецца сінанімічны дзеяслоўраўнянецца: *Дзюбуцісіні дапытлівасці варона! / Раняецца слоў бісер – / Ідзе абарона! (Р. Барадулін)*. Метафара *The discovery made his cup of bliss overflow (E. Wharton)* ‘*Гэ-*

тае адкрыццё перапоўніла чашу асалоды’ – не што іншае як выкарыстанне метафары *cup of bliss* з Псалтыры. Цікава, што для адэкватнага перакладу разглядаемага прыкладу нельга выкарыстоўваць спосаб калькіравання, бо ў беларускай мове спалучэнне ‘*перапоўніць чашу*’ мае негатыўную канатацыю, таму больш правільным будзе выкарыстанне прыёму замены з абавязковай алюзіяй да іншага біблейскага вобразу, напрыклад: *І гэта стала яго найкаштоўнай жамчужынай* або *І ягонае сэрца перапоўнілі рэкі мёду ў малака*.

Сярод шляхоў пераасэнсавання метафары ёсць і прыём «разбурэння», «адмаўлення» метафары. Метафара *love is a two-way street* ‘*каханне – гэта вуліца з двухбаковым рухам*’, якая абазначае двухбаковасць камунікатыўнага (ці эмацыянальнага) працэсу, у наступным прыкладзе нівеліруецца: *They say love is a two-way street. But I don't believe it, because the one I've been on for the last two years was a dirt road (T. McMillan)*. ‘*Кажуць, што каханне – гэта вуліца з двухбаковым рухам. Але я ў гэта не веру, бо тая, па якой я іду ўжо два гады, – усяго толькі брудная каляіна*’.

Заклучэнне. Такім чынам, намінацыя і характарызацыя феноменаў унутранага свету чалавека ажыццяўляецца пераважна метафарычнай мовай, прычым вызначэнне вобразаў, з якімі супастаўляецца тая ці іншая эмоцыя ці стан, адбываецца пад уплывам як унутраных (фантазія, інтэлектуальны і эмацыянальны вопыт, настрой аўтара), так і знешніх (наяўных у мове мадэляў метафарызацыі, традыцыйных сацыяльных і культурных уяўленняў) фактараў. Прыярытэт унутраных фактараў стымулюе нараджэнне мастацкай метафары, у інтэрпрэтацыі якой вялікае значэнне набывае ўнутраная эмацыянальная дзейнасць чытача; прыярытэт знешніх фактараў спрыяе з’яўленню патэнцыяльных моўных метафар, якія інтэрпрэтуюцца па аналогіі з моўнымі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Ананьев, Б. Г.* Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. *Шыманская, В. Ю.* Метафарычная рэпрэзентацыя псіхалагічнай сферы чалавека ў беларускай і англійскай мовах (на матэрыяле субстантываў) (з электронным дадаткам) / В. Ю. Шыманская. – Мінск : РІВШ, 2016. – 124 с.
3. *Якобсон, Р. О.* Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм: «за» и «против»: сб. ст. ; под ред. Е. Я. Басина и М. Я. Полякова. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.
4. *Лосев, А. Ф.* Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 269 с.
5. *Павлович, В. Н.* Язык образов: парадигмы образов в русском поэтическом языке / В. Н. Павлович ; РАН, Ин-т рус. яз. – М., 1995. – 491 с.

REFERENCES

1. *Ananyev, B. G.* Chelovek kak predmet poznaniya / B. G. Ananyev. – 3-ye izd. – SPb. : Piter, 2001. – 288 s.
2. *Shymanskaya, V. Yu.* Metafarychnaya reprezentatsyya psichalagichnay sfery chalaveka u belaruskay i angliyskay movakh (na materyyale substantyvau) (z elektronnym dadatkam) / V. Yu. Shymanskaya. – Minsk : RIVSh, 2016. – 124 s.
3. *Yakobson, R. O.* Lingvistika i poetika / R. O. Yakobson // Strukturalizm: „za“ i „protiv“: sb. st.; pod red. Ye. Ya. Basina i M. Ya. Polyakova. – M. : Progress, 1975. – S. 193–230.
4. *Losev, A. F.* Filosofiya imeni / A. F. Losev. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1990. – 269 s.
5. *Pavlovich, V. N.* Yazyk obrazov: paradigmy obrazov v russkom poeticheskom yazyke / V. N. Pavlovich; RAN, In-t rus. yaz. – M., 1995. – 491 s.